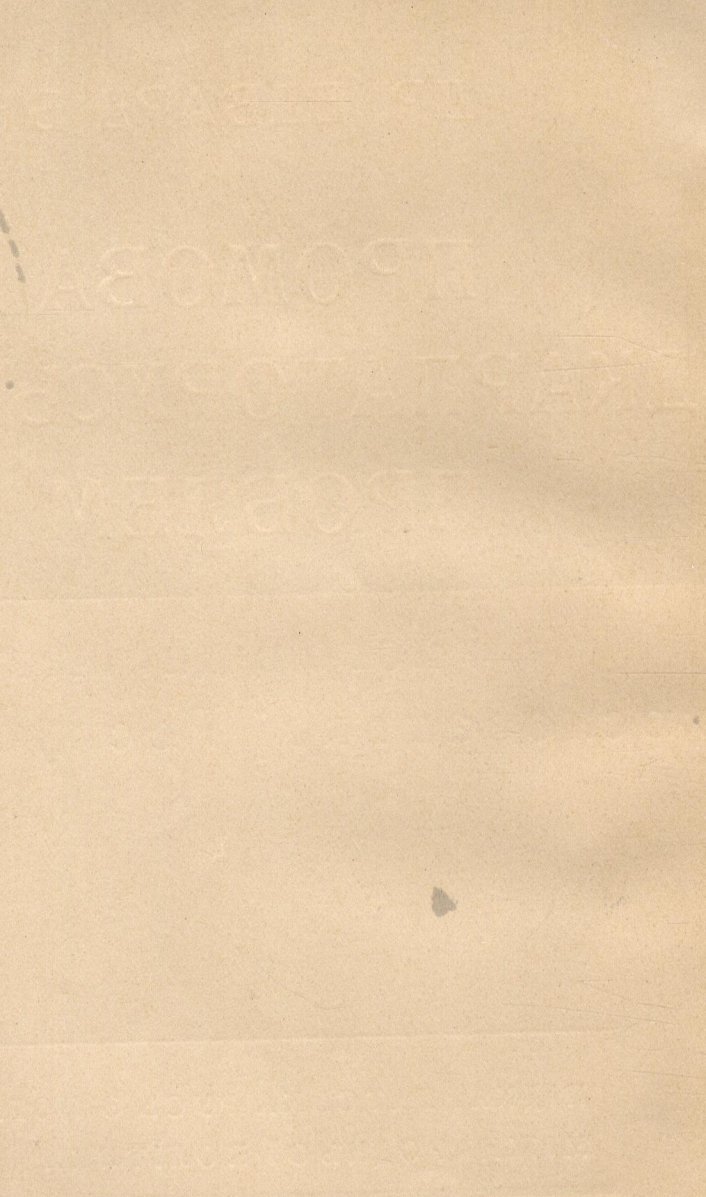

1079
ДР. ЕДВАРД БЕНЕ

ПРОМОВА ПР ПІДКАРПАТОРУСЬКИ ПРОБЛЕМ

і його відношення д
Чехословацької Республік

ПІДКАРПАТСЬКА РУСЬ З ПОГЛЯДУ
МІЖНАРОДНОЇ ПОЛІТИКИ

ДР. ЕДВАРД БЕНЕШ

ПРОМОВА
ПРО ПІДКАРПАТОРУСЬКИЙ
ПРОБЛЕМ

І ЙОГО ВІДНОШЕННЯ ДО ЧЕХОСЛОВАЦЬКОЇ
РЕСПУБЛІКИ

1934

ВИДАЛА КРАЄВА УПРАВА ЧСЛ. ЛЕГІОНЕРСЬКОЇ ГРОМАДИ

ПІДКАРПАТСЬКОЇ РУСИ В УЖГОРОДІ

В ген. комісії видавництва Орбіс, Прага XII., Фошова 62

V generální komisi nakladatelství »Orbis«, Praha XII, Fochova 62

ВСТУП.

Приходжу сьогодні на Підкарпатську Русь при інших обставинах та з іншими завданнями й цілями, ніж то було при моїх попередніх заїздах до Ужгороду й Мукачева. Моє сьогоднішнє подорожжя має два основні завдання:

1. Хочу передовсім сам простудіювати та пересвідчитися в тім, як розвинулася за останні роки Підкарпатська Русь, яка є ситуація у вас, які є сьогоднішні ваші труднощі в різних галузях громадського життя і яка, власне, мала би бути далі провадена політика республіки, щоб вона відповідала потребам і могла би усунути труднощі підкарпатурського народу.

2. По-друге, хочу сам вам сказати, як я дивлюся на головні проблеми цієї часті республіки, часті, яка є наша й залишиться нашою, яка є ваша й залишиться вашою, *і яку у вас уже ніхто, ніколи не зможе віді- брати.*

Не буду одначе говорити про проблеми Підкарпатської Руси з погляду льокального і з вузького погляду різних місцевих інтересів. Буду говорити з вами тільки як міністр закордонних справ, котрий дивиться на підкарпатурський проблем передовсім як на проблем цілодержавний в його міжнароднім значінні. Хочу обговорити з вами головні фази вашого національного розвитку (періоди вашого утиску, вашого національного

відродження, вашого політичного воскресення) та вашого приєднання до Чехословацької Республіки; потім ваш сьогоднішній політичний і культурний стан, а головне становище підкарпаторуського народу в нинішній добі, порушеній війсьними переворотами, та обговорити, яке місце, значіння й завдання Підкарпатської Руси в політичному розвитку Середньої Європи і в розвитку Чехословацької Республіки.

Хотів би зазначити, що з погляду нашої цілодержавної й міжнародної політики підкарпаторуський і цілий чехословацький народ і держава мають тут завдання надзвичайні, і що потрібно, щоб ми подивилися на підкарпаторуський проблем нарешті зовсім з іншого погляду, ніж з погляду місцевих, партійних, часто лише особистих інтересів.

Побачите, що і ваші ж політичні суперечки, ваші суперечки релігійні, мовні, культурні, партійні та особисті здадуться вам далеко менше важними, ніж багато з вас про це, мабуть, думають та й у нас гадають про це в Празі. Саме в цих речах мусимо підвестися на вищу, ширшу, цілодержавну, міжнародну, цілоєвропейську, загальну і людськи культурну точку погляду. Тоді лише побачите, *що вас не діткне ані страх за вашу долю, ані побоювання, що вас мало, ані побоювання яких-будь міжнародних несподіванок, ревізіонізму і міжнародних конфліктів.*

Отже хочу вам подати синтезу того, як я собі уявляю, в чім полягає сьогодні підкарпаторуський проблем, з'окрема у відношенні до міжнародної ситуації й до його майбутнього розвитку. В цьому розумінні буду також говорити про *проблем підкарпаторуської автоно-*

мій. Хочу в цьому всьому зазначити вам красу ваших нових національних ідеалів, велич цілей і завдань, які вас чекають, важність вашої країни для вас, для республіки і для всього середньо-європейського розвитку в найближчих десятиліттях.

I.

ДЕКІЛЬКА ІСТОРИЧНИХ ДАТ ПРО РОЗВИТОК ПІДКАРПАТОРУСЬКОГО НАРОДУ.

Підкарпаторуський народ, що живе нині на території, котру ми називаємо Підкарпатська Русь, віддавна ізольований політично і географічно від свого первісного народнього пня. Його територія ніколи не становила географічної, а тим менше політичної цілості, як також не мала досі свої політичної історії. Такою цілістю стала лише тоді, коли була, як автономна країна, прилучена до Чехословацької держави, і так назавжди в історії народів Європи вступ цієї території і народу до історії буде зв'язаний з нами, з Чехословаками, і з Чехословацькою Республікою.

Видатний дослідник в історії Підкарпатської Руси А. Петров у своєму вступі до праці «Древнѣйшія грамоты по исторіи Карпаторусской церкви и іерархіи 1391—1498 г.» (Прага 1930) очистив усі виклади про минулість підкарпаторуського народу від мітичних примішок та фальші й означив, що дотеперішня «політична історія» землі є здебільшого леґенди, так само, як то є і в початках нашої історії та історій інших народів. Теперішнє словянське населення Підкарпатської Руси почало приходити сюди мирно й поволі від кінця XII. століття до XVIII. століття, як пастухи й селяне, до не-

заселених гірських країн, можливо й під натиском монгольських наїздів на південну Русь, декотрі мабуть з південного сходу через Семиградщину, — наймолодша колонізаційна хвиля була жидівська, що просочилася у XVIII. столітті. З півдня, по опануванню Угорської долини Мадярами, проникали сюди цілими століттями мадярські впливи, особливо в найновішу добу систематичної мадяризації. Приплив Німців і Чехословаків стався в новіший час. Тому найчисленіший і найголовніший елемент від доби раннього середньовіччя тут Русини, які, властиво, складають переважну більшість підкарпаторуського народу; навколо нього і з ним нині твориться власна політична історія Підкарпатської Руси.

Шінадцяте століття уводить підкарпаторуський народ більше до культурної західно-європейської сфери; дотепер він був властиво на її периферії. Завинює цьому напад Турків на Угрів, котрий пересуває вагу угорської історії до країн, не зайнятих Турками, цебто властиво не-мадярських. Православна віра підкарпатських Русинів набуває в боротьбі з католицизмом підпори в сусідній турецькофілійській Семиградщині, де шириться реформація; в боротьбі мадярської войовничої шляхти з Габсбургами, коли для Русинів був тяжкий вибір і коли їх земля ставала проходом для ворожого війська, частіше знаходимо Русинів на протигабсбурзькому фронті. Православні духовні були без прав, а також і без більш належної освіти, а їхні єпископи часто коштували і в'язничих солодошів. Нема нічого дивного, що духовні хотіли визволитися з такого недостойного становища й ухопилися за думку про унію, яка обіцяла

піднесення духовного стану. Першим, хто ширив унію, був єпископ Тарасович; в 1646 році 63 духовних осіб прийняли уніятство. Але народ залишився при православної вірі. Настали бої й безладдя, в цю добу наставляли то уніятських єпископів, то православних — в залежності від того, які утворювалися політичні обставини. Це триває аж до початку XVIII. століття, коли виникає нова церковна боротьба, тобто боротьба за незалежність мукачівського уніятського єпископства від Ягєрського католицького єпископства, що в унії бачило лише перехід до католицизму. Боротьба закінчилася успішно за Марії Терезії року 1771, коли Андрій Брадач дістав титул мукачівського єпископа, й його дієцезія прямо підлягала Остригомському архієпископству. Ця неуспішна боротьба православної віри з католицизмом аналогічна з середньо-європейською і західно-європейською боротьбою реформації з протиреформацією: унія — це протилежність переможної протиреформації.

Впливом уніятства підноситься майже від половини XVIII. століття освітний рівень священства, котре вчиться в католицьких школах (в Трнаві, Ягєру й у Відні); настає розквіт латинської учености. Припиняється підкарпатурська замкненість, і країна відкривається для західних впливів. Це, властиво, й приносило ті нові національні ідеї, що вийшли з французької революції та з німецького романтизму, через них починає сильно витворюватися власна русинська народня свідомість. Але через це була власна мова занедбана і попсована (спершу пануючою латинською, а потім малярською).

Через піднесення літературного рівня й через чужу

письменницьку мову, латинську, а потім малярську, утворилася прірва між народом і його інтелігенцією, що підлягає маляризації, коли латинська мова уступає малярській. Доки русинською інтелігенцією були лише духовні — зносини з народом не припинялися, але в інших професіях — інтелігенція одривалася від народнього ґрунту й винародовлювалася. Протест проти такого стану виявляється у відході закордон: підкарпатурська світська інтелігенція поповнює катедри російських високих шкіл (Орлай, Балудянський, Гуца-Венелін, котрого рахують між болгарськими камінярами, та інші).

Дев'ятнадцяте століття принесло національне відродження підкарпатурському народові, як і Чехам та Словакам і декотрим іншим меншим середньоевропейським народам. Латинська культура порушила, що-правда, обіцяний розвиток домашнього письменства (переважно релігійного змісту), котре утворило мову, пересякнуту народніми елементами (первісно писалося по церковно-словянському). Поєдинчі спроби писати народньою мовою, підчас розквіту латині й ренесансу в Малярщині, не утримали мовного розвитку, а тому, коли по поразці малярської революції року 1848 життя Русинів стало трохи вільнішим, прийнято було за письменницьку мову — мову російську, що, звичайно, будучи дуже віддалена від народньої мови, завжди псувалася діалектами.

Від р. 1848 доля підкарпатурського народу була означувана відносинами між Малярами й Віднем; що краще була доля Малярів, то гірша була доля Русинів: коли Малярам не щастило в політиці, тоді трохи передихала

Підкарпатська Русь. Політика Відня відігравала тут ролю доти, доки в скруті потрібувала помочі від національностей, але зараз же забувала про них, коли скрута минала. Догода Мадярів з Віднем, Австрійсько-Угорська угода поклала кінець надіям підкарпаторуського народу, який знову впадає в «глибокий сон».

Епізод з років 1848—49, коли російське військо вступило на угорську землю, зробив на угорських Русинів глибоке вражіння й означив напямок їх зусилля про відродження: почалася *епоха месіянського русофільства*, що вело за собою прийняття російської літературної мови і змінило самостійний розвиток мови і національності. В добу, коли в сусідній Галичині, з якою Підкарпатська Русь піддержувала традиційні зносини, озвався — а пізніше переважив — український національний рух, підкарпаторуський народ, однаково як ми в Чехах і на Словаччині, підлягав інколи досить наївному русофільству.

З цими національними тугами в половині ХІХ. століття зв'язані політичні змагання до автономії Підкарпатської території. На чолі цього руху стають нові провідники відродження: політичного — Добрянський, культурного — Духнович.

Але цей обіцяний розвиток національного відродження, що передовсім проявлявся культурно, ніколи політично, не тривав довго. Це такий самий розвиток, як і у Словаків, а зрештою як і в Чехів у першій фазі їхньої боротьби за відродження. Австрійсько-Угорська угода знищила всі надії не-мадярських народів в Угорщині на вільний політичний і культурний розвиток. Постраждали однаково так Словаки, як і Русини. Ана-

логія цілком повна, бо обидва народи спіткала однакова доля. В обох народів була єдина надія на їх русофільський месіянїзм.

Проти словацького русофільського месіянїзму, який плекався в Турчанському Св. Мартині, піднявся на Словаччині спротив, що спірався на народ та був підтриманий чеським реалїзмом. Опір проти русофїлів, що повстав у Русинів і схилився до українства, означав також поворот до народу, утискуваного господарськи й соціально; російському і русофільському напрямку докоряли, що віддалився од народу, вживаючи чужої мови, отже побічно підпирав мадяризацію. Російські автори знову ж таки, у відхилові від російської мови, вбачали опортунїзм, якщо не мадярофільство. В дійсності мадяризація підчас цих сварок була політично проведена пляново і програмово проти обох напрямків: вона підпирала русинський сепаратизм і відхил од російської мови й одночасно старалася припинити традиційні зносини з українською Галичиною. Мадяри хотіли утворити повну культурну і політичну ізолюваність Підкарпатської Руси так од великоросійщини, як і від українства, щоб ізолюваний підкарпаторуський народ повільно, через сильнішу культуру, політичний натиск і господарську мадярську перевагу, зробити просто мадярським народом. Таке становище було аж до світової війни.

Цей занепад освітлюють звичайні числа: перед війною на Підкарпатській Русі майже із 600 шкіл, тільки в 18 школах, в яких було 1600 дітей, заведено було русинську мову. Постепенно занепадають русинські часописи; в роках дев'ятдесятих удержався лише Фен-

циків «Листок», пізніше Волошинова «Наука». Але коло року 1900 вмирають чільні культурні працівники, що в той же час були й національними провідниками, науково провадиться праця лише мадярською мовою, для інтелігенції вже потрібно видавати часописи мадярською мовою, а часописи, друковані русинською мовою, звертаються лише до народу.

Частина інтелігенції, набуваючи мадярську культуру, приймала й мадярську свідомість; народ, соціально гноблений, не піднісся до національної свідомості й невиразно реагував лише тим, що збільшував свою релігійну відокремленість. Відціля боротьба перед самим початком війни за православний рух, що закінчилася мармарошсько-сиготським процесом. Таким чином в добі перед війною Русини майже зникли з обрію політичних інтересів. Процес з православними селянами у Мармарошськім Сиготі був останнім спалахненням національного руху під знаком релігійного питання. Цей процес був ведений проти 94 підкарпаторуських селян і духовних із сел Ізи та Великі Лучки за підбурювання та сполуку з російськими чинниками в Росії й Галичині проти мадярської зверхности, як кваліфікувало мадярське обвинувачення акцію приступлення до православної віри. Декотрі помадярщені Русини грали в процесі ролю народніх зрадників. Вирок було винесено 4. березня 1914 року, одже якраз перед 20 роками, а було в ньому засуджено 32 обвинувачених на 39 з половиною років до в'язниці і наложено на них високі кари. Чеське громадянство й преса з великою увагою стежила за процесом, і дня 11. січня 1914 в Празі улаштувало протестаційне зібрання, на котро-

му підсудних взяли в оборону послы Клофач, Хоц і галицький посол Д. Марков. У Віденському парляменті інтерпелював посол Клофач голову влади графа Штурка. В мадярському парляменті виступив на оборону своїх земляків посол Бескид, пізніше губернатор Підкарпатської Руси.

А потім прийшла світова війна, що принесла нові страждання для підкарпаторуського народу.

II.

СВІТОВА ВІЙНА Й УТВОРЕННЯ АВТОНОМНОЇ ПОЛІТИЧНОЇ ПІДКАРПАТОРУСЬКОЇ ЦІЛОСТИ, ВПЕРШЕ В ІСТОРІЇ ПІДКАРПАТОРУСЬКОГО НАРОДУ.

а) *Боротьба за політичне визволення Підкарпатської Руси.*

Світова війна навалила на підкарпаторуський народ тяжкі страждання, передовсім у формі політичних переслідувань, бо мадярська влада при наближенні російського війська у всьому вбачала панславізм. Русинські духовні були під поліційним доглядом; з двох русинських епархій на початку війни було ув'язнено більше, ніж 100 духовних осіб, і половина з них була до кінця війни інтернована в різних місцях долішніх Угрів, в Сегедині, Кечкеметі, Цеґледу і т. д. До цього треба додати, що підкарпатська територія стала на деякий час боїщем, і на довгий час військовим запіллям; багато сел було спалено, майно знищено, і багато Русинів було повішено.

В перебігу війни, як відомо, Мадяри, так само, як і Німці, почали звертати увагу на український рух в Росії й покладати на нього свої надії, бачучи в майбутній українській державі оборонний вал для австрій-

сько-угорської монархії перед російською небезпекою. Через це на початку року 1916 був у Будапешті зложений часопис «Ukránia. Ukrán-magyar karcsolatok szemleje» (Україна. Огляд українсько-мадярських зносин) за редакцією Русина Федора Стрипського, директора державного музею в Будапешті, для пропаганди українсько-мадярської взаємности. Цей часопис не вважав угорських Русинів за народ, тим менше за такий, що в майбутньому належав би до української держави — він його реклямував лише про угорську державу. Для Мадярщини це було превентивне забезпечення на випадок, коли б після війни утворилася самостійна Україна; ніби то виявлялося інтерес, але в дійсності він мав маскувати мадяризаційну політику на Підкарпатській Русі.

Але коли Австро-Угорщина капітулювала й коли безкровна мадярська революція дала дня 31. жовтня 1918 р. владу в руки народньої ради графа М. Каролі, то республіканська влада Каролі спробувала щодо Підкарпатської Руси добитися того, про що йшло при її переговорах із Словаччиною: *хотіла піти назустріч правним побажанням бувших угорських національностей, що спіралися на Вільсонове гасло національного самоозначення, і спробувала виконати те, чого не пощастило при допомозі маніфесту цісаря Карла, а власне — заспокоїти автономією бувші угорські національності.* Це була остання спроба зберегти цілість Угорської держави і мадярське панування в дунайській кінтовині.

Міністр Оскар Ясі почав тоді переговори зі Словаками й Румунами, але Словаки мартинською декларацією вже вирішили про чехословацьку єдність. У Русинів,

— котрі дотепер не жили політичним життям і котрі були відрізані од світу, не знали добре, що політично робиться в світі, — на початку щастило мадярським обіцянкам. *Але й тут скоро виявився рух до визволення й національного об'єднання.* Однак раніш, ніж підкарпаторуський народ вирішив про кінцевий напрям свого визвольного змагання, американські Русини, елемент, котрий хоч виемігрував, але політично розвиненіший за своїх домашніх земляків, вжили кроків в Америці і на європейському форумі, що розв'язали політичне питання Підкарпатської Руси в сенсі чехословацькому.

Русинська Національна Рада в Америці, що сконцентрувала в собі національний рух Русинів переселенців із Підкарпатської Руси до Америки, бачучи розвиток воєнних подій та знаючи політичні міжнародні можливості, принаймні в головних рисах, винесла з дня 23. липня 1918 року в місті Гоместід, Па, резолюцію, в котрій жадалося:

1. Щоб підкарпаторуський народ дістав цілковиту незалежність.
2. Коли б це не було можливе, щоб з'єдналися зі своїми одноплеменниками в Галичині та Буковині.
3. Коли б і це не було можливе, то щоб дістали автономію.

Протокол про це зібрання був долучений до меморандуму, що був поданий президентові Вільсонові дня 21. жовтня 1918 року. Вільсон одначе зауважив Національній Раді і русинським політичним чинникам, що перші дві формулювання не зустріли б згоди Союзників; тому американська Русинська Національна Рада скон-

центрувала все своє зусилля в напрямку домагання автономії.

Рішаюча постанова сталася в жовтні 1918 року. За два дні по врученню Вільсонові меморандуму, яким Національна Рада жадала визнання права на національне самоозначення Русинів, було прийнято їх за члена середньо-європейської Унії, котра мала свій осідок у Філадельфії й головою котрої був тоді президент Масарик. Ця Унія зосереджувала в собі всі пригноблені середньо-європейські народи. Цим був підкарпаторуський народ визнаний народами, репрезентованими в Унії, *за окремий народ, що мав право за принципом самоозначення вільно вирішити свою долю і форму своєї майбутньої влади.* Тому Русини взяли участь 26. жовтня у Філадельфії у великій маніфестації Унії за основи національного самоозначення. Проклямація Унії підписана президентом Масариком, а поруч з іншими і заступником американських Русинів *Др. Григорієм Жатковичем.*

За день перед тим Жаткович з кількома іншими членами американської Національної Ради одвідав проф. Масарика в готелю Белев'ю-Стратфорд у Філадельфії, щоб з ним вирішити майбутню долю Підкарпатської Руси. А втім ще перед тою зустрічтю редактор *Микола Пачута* зробив президентові Масарикові пропозицію на злучення Підкарпатської Руси з Чехословаччиною. Жаткович при своєму побаченні з Масариком уже цілком конкретно говорив про це рішення. Потім цю річ обговорювала Американська Національна Рада в Скрантоні дня 12. листопаду й вирішила, щоб бувші угорські Русини, на основі окремих автономних прав, злучилися

з Чехословацькою демократичною республікою. Масарик ці змагання цілком підпирав і вирішення американської Національної Ради з радістю прийняв, але льойально звернув увагу Дра Жатковича на те, що це рішення треба буде предложити передовсім Союзникам у Парижі, і що дефінітивне вирішення, розуміється, буде зроблено лише на Мировій конференції. Відомо також, що між американськими Русинами був тоді переведений окремих плебісцит, при якому за злучення підкарпатурського народу з Чехословаччиною висловилося 66%, за Мадярщину — 1%, за цілковиту самостійність Підкарпатської Руси — 2%, за прилучення до України 28% голосуючих.

Окрема комісія Національної Ради в складі доктора Жатковича і І. Г. Гардоша з результатами всіх цих переговорів виїхала до Парижу, куди й прибула 13. лютого 1919 року. Тут уже був також голова Руської Національної Ради в Пряшеві Антонін Бескид, і американська делегація утворила з ним спільну Русинську Комісію, котра на Мировій конференції вела переговори з представниками Чехословацької Республіки: з Др. Крамаржем та зо мною. Отже з цих переговорів і виникло рішення Мирової конференції про Підкарпатську Русь; було вирішено питання її кордонів, проєкт її автономії, яка була схвалена мировими умовами, і цілий нинішній конституційний внутрішній і міжнародний стан Підкарпатської Руси. Я взяв участь у всіх цих переговорах, я є співавтором усіх важних вирішень про Підкарпатську Русь, які були переведені на міжнародньому форумі, й маю отже сьогодні можливість та авторитативне право всі ці річі вам тут з'ясувати.

Потім одначе змінилися умови також на самій Підкарпатській Русі. Через те що у вас тут знали мало про акцію американських земляків, повстав тут, скоро по розкладу монархії, визвольний рух, що мав напрямок, у дусі революційних гасел післявоєнних, до національного визволення.

Через те, що національне і політичне життя на Підкарпатській Русі було майже задавлене, цей національно політичний рух народу мусів витворити свої органи і витворив їх у вигляді *«Національних Рад»*, що повставали в різних центрах, незалежні одна від другої і часто незгідні в своїх політичних плянах і цілях. Ці Ради, аналогічні з нашими місцевими *«Національними Комітетами»* підчас повоевнної революції, стали пізніше зародками політичних партій. На великих таборах народу і на народніх зібраннях було обрано і членів цих національних рад, і тому це були органи народньої волі. В Ясині така Національна Рада деякий час була й адміністративним органом і якоюсь тимчасовою революційною владою, як наші деякі національні комітети в жовтні і листопаді року 1918 в Чехії та на Мораві. З більше відомих рад треба навести головно Пряшівську, Ужгородську і Хустську. На початку були між ними деякі досить важні політичні ріжниці. Пізніше становище Пряшівської Ради, що спіралася на американське рішення, яке відповідало розвиткові подій, було прийнято *Центральною Русинською Національною Радою*, як *дефінітивне рішення*.

Так із первісного хаосу та непевности викристалізувалися поволі в перших місяцах по розкладу Угорської держави три політичні орієнтації: *мадярська, україн-*

ська й чехословацька. Мадярська орієнтація була репрезентована частиною інтелігенції, здебільшого культурно й національно змадяризованої, українська орієнтація була дійсним виявом части національного руху, з'окрема у східній частині Підкарпатської Руси. Але Західня Україна, що повстала передчасно з непевности післявоєнної доби, коли большевицька Росія щойно зміцнювалася проти Європи, і коли Польща не була ще досить консолідована, щоб могла сама вирішити питання України, і коли при тому Мирової конференції в Парижі була ще в початку своєї праці, була заклопотана боротьбою з большевиками й поляками, і не мала взагалі політичної можливости засягнути рішуче до питання Підкарпатської Руси. Чехословацька орієнтація залишилася як єдине вирішення, що відповідало б дійсності та практичним поглядам міжнародньої європейської політики.

Це висловили тоді деякі чільні політичні чинники з Підкарпатської Руси і з Америки так: «Ми свідомі того, що цим способом будемо частиною добре організованої держави, з якою можемо легко домовитися обопільно зрозумілою мовою та яка забезпечить нам автономію. Розуміється, ми певно пересвідчені, що в майбутньому із нинішнього хаосу знову повстане федеративна Росія. Але в цій новій майбутній Росії Українці не будуть мати такої національної автономії, яку ми дістанемо від Чехословацької Республіки. Крім того, ми відділені Карпатами від своїх братів в Галичині і на Україні.»

Можна було б розповісти ще багато про ці початки політичної визвольної акції на Підкарпатській Руси.

Для історії Підкарпатської Руси буде завше важлива акція Пряшівської Національної Ради, в котрій взяли участь священник Ємельян Невиський, Др. Антон Бескид, Др. Теронський, Др. Завадський та інші. Однакове важливе значіння матиме революційна акція Гуцулів і утворення їх радикального руху для цілковитого відділення від Угорщини, яким кермувала Ясинська Національна Рада. Всі знаєте ті прекрасні ідеальні бої Гуцулів в листопаді року 1918 аж до серпня 1919, коли кермування Підкарпатської Руси взяла на себе дефінітивно Чехословацька влада. Знаєте також останні мадярські спроби удержати Підкарпатську Русь, відоме народне зібрання в Будапешті в грудні року 1918, де з'окрема брати Брацайки, П. Долинай та відпоручники Гуцулів сміло захищали становище цілковитого національного визволення. Знаєте кінець-кінцем і мадярські спроби дозволити якесь самоврядування чотирьом Русинським жупам на підставі закону з дня 26. грудня 1918, котрим угорська влада сподівалася зберегти для себе Підкарпатську Русь, знаєте мадярські спроби організувати т. звані Руські Країни, спроби скликати русинський сойм, який дійсно і зібрався на весні р. 1919 в Мукачеві, але-ж скоро був відсунутий надалі і вже більше не зійшовся, бо тим часом була переведена в Угорщині большевицька революція; Мiroва конференція в Парижі сама вирішила питання, і Підкарпатська Русь за договором з політичними чинниками чехословацькими та підкарпаторуськими була дефінітивно прилучена до Чехословацької Республіки.

Після большевицького перевороту Підкарпатська Русь зажила тяжких часів. З півдня її територію зайняли

большевики, зі сходу посувалося румунське військо і зайняло нерумунську територію. У підкарпаторуського народу залишилася єдина надія на Чехословаків. Я сам, як міністр закордонних справ республіки, разом з пражською владою вів тоді боротьбу в Парижі, щоб обсадити Словаччину нашим військом. В кінці листопаду пощастило мені з маршалом Фошем і французькою владою досягти визнання права для нас зайняти цілу Словаччину аж до ріки Уга. Так власне в Парижі розуміли тоді правдоподібний спосіб розділення Угорщини, не маючи на думці рішити власне питання Підкарпатської Руси, перше ніж висловиться сама Мирова конференція.

Було власне вже 6. грудня 1918 року, день, коли французький полковник Вікс оголосив мадярській владі вирішення Союзників, що Словаччина має бути звільнена і передана Чехословацькій владі; ясно, що Чехословацька Республіка займе своїм військом територію аж до ріки Уга. Дня 12. січня одначе прийшли вже перші чеські легіонери до Ужгороду. Коли-ж прийшла до Ужгороду перша вістка про акцію американських Русинів на користь сполучення Підкарпатської Руси з Чехословацькою Республікою, народ вітав чехословацьке військо як визволителів. Завершенням цієї визвольної акції було 8. травня 1919 р. Цього дня зійшлися представники трьох Національних Рад (Ужгородської, Пряшівської й Хустської) і тисячі інших учасників до Ужгороду. Представники Ужгородської, Пряшівської і Хустської Рад з'єдналися тут в «Центральну Руську Національну Раду» і проголосили, при загальній згоді, злучення Підкарпатської

Руси з Чехословацькою Республікою, що обстоював і делегат американських Русинів. За сполучення з Ма-
дярщиною ніхто не виступив. Отже, сполучення з Чехо-
словацькою Республікою було схвалено одноголосно. До
Праги виїхала тоді сточленна делегація, щоб це вирі-
шення подати президенту Масарикові. Кордони Словач-
чини і Підкарпатської Руси проти Мадярщини були
означені тимчасово в половині червня 1919 р., коли ве-
лися переговори про загальне означення кордонів сусі-
дів Мадярщини після її большевицької революції.

Цим був дефінітивно закінчений цілий великий істо-
ричний бій Підкарпатської Руси за національне ви-
зволення. Вона була прилучена до Чехословацької
Республіки, як автономна її частина, після умов пред-
ставників Чехословацької влади і представників підкар-
паторуського народу — різних напрямків і тенденцій,
і після умов означених Мировою конференцією, яка
якраз при таких умовах згодилася з тим, щоб Підкар-
патська Русь становила неподільну складову частину
Чехословацької Республіки.

б) Підкарпатська Русь на Мировій конференції в Парижі.

Дозвольте мені при цій нагоді оповісти перше про
те, чого я досі не мав можливості оповісти — як розви-
нувся на Мировій конференції проблем Підкарпатської
Руси з міжнароднього погляду, і як там нам і Союзним
делегатам цілий цей проблем уявлявся.

Я сам завше всі ці питання обговорював і тому можу
дійсно подати про них свідчення цілком автентичне.
Це дуже важно не лише для вас, для цілої Підкарпат-

ської Русі, для мадярської й жидівської меншости в цій землі, але також для цілого середньо-європейського problemu й для взаємин Чехословацької Республіки з Мадярщиною, Польщею, Румунією, з українським рухом і з Росією взагалі.

З історії визвольного руху підкарпаторуського народу тут, на Підкарпатській Русі, і на еміграції в Америці видно, що це не було якесь окреме намагання, якийсь імперіялізм, аби чехословацька і чеська експанзія вела до прилучення вашої країни до нашої республіки. Проблем прилучення Підкарпатської Русі до Чехословацької Республіки розвинувся в свою дефінітивну форму лише поступово: розклад старої Угорщини після падіння Габсбургської монархії підчас світової війни викликав сам собою загальне питання всіх національних меншостей в Угорщині. Поодинокі угорські національності: Словаки, Румуни, Хорвати й Німці поставили питання свого самоозначення, і таким чином і підкарпаторуський народ не міг не поставити цього питання.

Цим самим ціле питання Підкарпатської Русі як Союзникам, так і цілій Мировій конференції просто автоматично було накинута, тим паче, що від літа року 1918 політичні теорії президента Вільсона самоозначення народів і міжнародньої демократії означили всі міркування про майбутній мир і про майбутні вирішення Паризької конференції. При таких обставинах поставлено було проблем Підкарпатської Русі так американським русинським емігрантам, як і поодиноким владам Союзників, як також чехословацькій владі, а

врешті, після падіння Австро-Угорської монархії, й підкарпаторуському народові в таких кількох формах:

1. Чи можлива цілковита самостійність Підкарпатської Русі?

2. Коли не можлива, то чи можливо, щоб Підкарпатська Русь залишилася в межах Мадярської держави?

3. Коли це не можливе, то чи має бути принята російська або українська орієнтація і чи Підкарпатська Русь має бути прилучена до Української або Російської держави?

4. Але коли й це не можливе, то немає іншого рішення, як злучити Підкарпатську Русь із Чехословацькою Республікою на умовах розумної автономії, яка б, одначе, не нищила принципу цілості Чехословацької держави.

Переберу ці поодинокі можливості, щоб було ясно всім політичним чинникам у вас, у нас і закордоном, як тоді виглядав цілий проблем, яка на нього була дана відповідь і яка є відповідь на нього і нині; це тим паче потрібно тепер, коли тут і там повстають різні міркування й сумніви, або з'являються всякі політичні пляни й інтриги.

1. Всім Союзникам і всім політично думаючим людям уже в р. 1918 і 1919 було цілком ясно, що Підкарпатська Русь не може бути самостійною державою. Сама собі не вистарчала б культурно й господарськи, не була досить підготована політично, була б лише іграшкою в руках сусідніх держав, і наслідком цього цілком певно із-за неї виникли б між її сусідами тяжкі суперечки, через які б, передовсім, найбільше потерпів би сам підкарпаторуський народ. Президент Вільсон це прямо

сказав русинським делегатам, а між рештою Союзників за таке вирішення не було нікого.

2. Так само ніхто не висловився за те, щоб Підкарпатська Русь залишилася в кордонах нової мадярської держави, позбавленої Словаків, Хорватів, Румунів, почасти Німців, і між Союзниками на Мировій конференції в цьому сенсі не було ні одного голосу, не було також і сумніву в тім, що Підкарпатська Русь при Мадярській державі залишитися не може. Це було в році 1918 і 1919 питанням принципу, бо засада самоозначення народів була дійсна і для підкарпаторуського народу, а цей народ у своїй великій більшості, так дома, як і закордоном на еміграції, цілком ясно підкреслив своє становище проти Мадярів.

Але рівно ж і те було важне, що на Мировій конференції не було сумніву в тім, що коли б Підкарпатська Русь залишалася при Мадярщині, то ніколи б не було певности в національному розвитку підкарпаторуського народу, що над цим народом, щодо національності, Мадяри нині панували б і винародовлювали б його однаковим способом, як нині панують й винародовлюють Словаків, рештки Румунів і Сербів, тобто підкарпаторуський народ взагалі не мав би жадних можливостей не тільки для політичної автономії, але навіть для свого скромного національного, культурного, політичного, соціального і господарського розвитку.

Думаю, що нинішній стан меншостей в Мадярщині цілком підтверджує тодішні побоювання й що не можна позбавитися цих побоювань і на майбутнє. Певні за-руки для розвитку Підкарпатської Руси дає лише держава, що своїм єством і складом а priori є й залишиться

демократичною державою. Цією державою є Чехословаччина.

3. При таких обставинах залишалася можливість або прилучитися до Української Республіки, що утворилася в р. р. 1918—19, або до нової Росії. Ані перша, ані друга можливість не була одначе до переведення; і нині не можна сподіватися, щоб принаймні в ближчих століттях взагалі було це можливе.

Непереможною перешкодою для українського вирішення була Польща, що на Мировій конференції жадала для себе східну Галичину, а після миру в Ризі дістала ще дальшу територію; коли ж її зверхність над цими територіями визнала нинішня Росія й Європа, територія Підкарпатської Руси була цілком одлучена від Росії й України. Через те хочби Україна коли-небудь і мала існувати, як самостійна держава, вона не була б безпосереднім сусідом Підкарпатської Руси; вже через це українське вирішення цілком неможливе. Одначе на Мировій конференції були проти цього також тому, що ніхто із Союзників не бажав самостійної української держави, а було бажання припустити щонайбільше утворення російської федерації, в котрій Україна мала б своє автономне місце. Через те не далось перевести українське вирішення підкарпаторуського problemu і в р. р. 1918—19, а ще менше можливо перевести його тепер або в майбутньому, тому що нині проти цього стоять інтереси великої Польської держави й тому, що це означало б перевороти й зміни, наслідки яких ніхто нині не міг би передбачати.

Вирішення російське, тобто політичне прилучення до якоїсь Росії — чи то теперішньої, чи майбутньої,

однаково означало б великі перевороти в Європі, що дотикалися б Польщі й усієї Середньої Європи. Таке вирішення вже на Міровій конференції було відкинено, неможливе воно також і в майбутньому. Підкреслюю, що після мого пересвідчення, це вирішення підкарпатського питання було б навіть виключено й у випадку, коли б царська або республіканська Росія утрималася й була присутня на Міровій конференції. Отже, всі західні Союзники й Північна Америка з самого початку війни були за одно в тому, щоб не припустити при розділі Австро-Угорщини, аби стара Росія перейшла Карпати, вступила до угорської низини й стала таким чином просто *середньо-європейською державою*. Я пересвідчений, що Франція, Англія й Італія — не кажу вже про Америку — це своє рішуче становище, диктоване побоюванням перед панславізмом, захистили б на Міровій конференції. Польща також напружила б усі сили, щоб таке вирішення не було здійснене.

4. Отже, з наведених фактів видно, що на Міровій конференції могло бути переведене політичне вирішення питання Підкарпатської Руси — лише єдине, тобто — *чехословацьке*. Цілковиту самостійність Підкарпатської Руси й залишення її під владою Мадярів було виключено зараз же на початку і наперед; українське або російське вирішення взагалі було неможливо перевести з політичних, міжнародних причин, і нині це не до переведення та й зостанеться непереведеним, доки триває нинішній стан Європи, а на півночі Карпат стоїть міцна Польська держава. За такої ситуації — і в еміграції, й у підкарпаторуського народу, й у чехословацьких політичних чинників — природній розвиток цього пи-

тання в той, що став сьогодні історичною дійсністю — *остаточне й дефінітивне прилучення автономної Підкарпатської Руси до Чехословацької Республіки.*

Одначе хочу цілком об'єктивно зауважити, що Мирова конференція мала окремі причини для Чехословацького вирішення підкарпаторуського проблему.

а) Передовсім Мирова конференція прийняла це вирішення тому, що була ясно і цілком свідома щойно з'ясованої проблематики; а також знала, *що жадне з наведених чотирьох вирішень неможливе з погляду міжнародньо-політичного, і що для спокою й миру та для зміцнення середньо-європейських умов на далеке майбутнє — чехословацьке вирішення є найлогічніше, найдоброзичливіше і найтриваліше.*

б) Далі знала, що Чехословацька Республіка подає правдоподібно найбільші заруки, що ця країна в майбутньому зможе щасливо розвиватися, що підкарпаторуський народ зможе в межах республіки цілком вільно жити й плекати без перешкод національну культуру й національну індивідуальність, що Чехословацька Республіка з населенням кривно дуже близьким підкарпаторуському народові, із всіх середньо-європейських держав зможе найуспішніше присвятити увагу цьому культурному завданню, тобто піднести соціально й культурно країну, що за мадярської влади національно й соціально була пригноблена, пляново винародовлювана й систематично занедбувана. Через це також Мирова конференція віддала цю країну Чехословацькій Республіці, одначе з двома тут зазначеними умовами:

1. Ця країна буде мати певний рівень політичної

і культурної автономії й політичної свободи, якщо ця автономія не перешкоджатиме цілості держави.

2. В цій країні будуть респектовані національні, мовні й релігійні права меншостей без різниці національності й раси.

Мирова конференція була пересвідчена, що із всіх середньо-європейських держав усі ці умови в найбільшій мірі зможе виконати Чехословаччина.

с) Мусимо одначе підкреслити, що Мирова конференція брала тут на увагу й один окремий аргумент чехословацької делегації, котрим делегація підкреслювала konieczність прилучення Підкарпатської Руси до Чехословаччини: потребу Чехословацької Республіки бути, з мотивів міжнародньо-політичних, з мотивів безпечности й миру Середньої Європи й майбутнього розвитку середньо-європейської політики взагалі, *прямим сусідом Румунії*. Це могло статися лише через Підкарпатську Русь, бо лише через неї можлива також теперішня така вузька наша співпраця з Румунією, а особливо ціла політика Малої Догоди.

Отже бачите, оскільки властиво проблем Підкарпатської Руси важний й далекосяглий з міжнароднього становища, оскільки він дотикається життєвих інтересів не лише самого підкарпаторуського народу, але й великих інтересів всіх сусідніх держав і народів, дотикається проблем міжнародньо-політичних, навколо котрих рухається політика Чехословаччини, Мадярщини, Польщі, українського руху й Росії.

Таким чином питання Підкарпатської Руси — це одно з важливих питань всієї середньо-європейської

політики, з цього погляду треба його оцінювати й після цього треба переводити його рішення.

Мирова конференція все це знала і так ясно сказала. З цього отже бачите, чому Чехословаччина, раз уже згідно з рішенням Мирової конференції стала господарем цієї країни, ніколи не зрічеться її, чому ніколи не допустить жадного ревізйонізму в цьому питанні і чому цю землю буде разом з вами боронити до останньої краплі крові. Це не є лише питання якихось 12.600 км² території й майже 730.000 населення. Для Чехословаччини це передовсім питання її державних і національних гордоців і гонору: Мирова конференція довірила їй долю підкарпатурського народу, аби зберегти його народню екзистенцію, піднести його культурно й соціально й підготувати його до ліпшого життя. Мирова конференція довірила цю територію Чехословаччині, бо дійсно розуміла, що таким шляхом дефінітивно здійме з Середньої Європи тягарі, суперечки й бої, які при кожному іншому рішенні безумовно невпинно повстали б за Підкарпатську Русь між середньо-європейськими державами. Мирова конференція кінець-кінцем і хотіла, правно і з повним розумінням розвитку Середньої Європи в майбутньому, дати Чехословаччині певні життєві визначні міжнародні політичні можливості для її співпраці з Румунією й у Середній Європі взагалі.

Чехословаччина ці свої завдання, ці свої зобов'язання щодо Підкарпатської Руси за кожен ціну виконає, рівно ж як і не зрічеться жадних своїх прав, що їй Мирова конференція та мирові умови щодо Підкарпат-

ської Руси означили. Через це хочу тут урочисто підкреслити як для вас, так і для нас, *що жадної ревізії в цих питаннях не лякаємося й жадної ревізії в них не допустимо*. Отже з цього боку й ви тут всі можете бути цілковито безпечні й спокійні, як цілковито безпечні й спокійні ми в Празі.

Цими словами я нікого не дотикаюся закордоном, бо цього не потрібно. Заспокоюю передовсім вас тут, щоб спокійно могли працювати для своїх справ і цілей, щоб не вірили жадним чуткам, інтригам, журналістичним тривогам непоінформованих, підплачених чужиною, або зацікавлених чинників — відкіля б вони не приходили. *Про долю Підкарпатської Руси вирішено на цілі століття й вирішено дефінітивно. Підкарпатська Русь належить нам і належить вам: підкарпаторуському народові й Чехословацькій Республіці.*

III.

ПІДКАРПАТСЬКА РУСЬ В РЯМКАХ ЧЕХОСЛОВАЦЬКОЇ РЕСПУБЛІКИ. — ПРОБЛЕМ АВТОНОМІЇ.

Дозвольте мені нині сказати декілька щирих слів про автономію Підкарпатської Руси в рямках Чехословацької Республіки.

Чехословацька Республіка, приймаючи Підкарпатську Русь з рук Мирової конференції, підписала окремий договір, котрим гарантує Підкарпатській Русі автономне становище в республіці, місцевий самостійний сойм з компетенцією у всіх справах шкільних, мовних і релігійних, далі мовні і шкільні права меншостей і врешті — призначення губернатора, відповідального перед автономним соймом. Час від часу дома й закордоном дорікають нині Чехословацькій владі, що цих зобов'язань досі вона не здійснила й що, мабуть, і не хоче їх здійснювати.

До цього вам тут категорично проголошую: *Чехословацька влада про свої зобов'язання ніколи не забувала, ніколи про них не забуде, і те, що є в мирових договорах, що б там не сталося, виконає.* Автономія в недалекому майбутньому буде проведена так, як Чехословацька Республіка зобов'язалася і цей обов'язок включила до своєї конституції. Цю автономію переведе чесно й послідовно, в догоді з вами всіми, крок

за кроком, поступенно після того, як поодинокі приправи до неї будуть закінчені. В наступному році будуть загальні вибори до празького парламенту. До того часу будуть переведені деякі закони, що торкаються автономії, а по наступних виборах, як я вже сказав, будуть поединчі закони й розпорядження, що крок за кроком переводитимуть автономістичні зарядження, введені у практичне життя. Про те, як скоро буде це поступати — вирішиться передовсім тут у вас, бо все це не залежить лише від влади й від Праги; це все залежить насамперед від того, як ви будете підготовлені, від того, як ви зумієте на тім чи іншій питанні чи зарядженні об'єднатися, і як ви самі тут між собою політично порозумієтесь.

Я вам сказав, що часто нам по-різному тут у вас і в чужині докоряють, що ми досі не перевели автономії на Підкарпатській Русі. І про ці докори хочу публічно висловитися цілком щиро.

Прилученням автономної Підкарпатської Русі до Чехословаччини й підкресленням прав, заручених їй мировим договором і чехословацькою конституцією, територія Підкарпатської Русі стала *вперше в історії карпаторуського народу самостійною, адміністративною одиницею, самостійною одиницею політичною і власне також і національною*. Це є для підкарпаторуського народу великою революцією. Цього досі ніколи не було. Цим було вам поставлено завдання, якого ви досі не виконували, і про яке, скажемо це щиро, ви до р. 1918 не були приготовлені. До самої війни ви не мали політичних і національних прав, культурно ви орієнтувалися на північ, але з півдня мадярська культура й

політика це вам всяко забороняла. Політичного досвіду й адміністраційної практики мали ви дуже мало. Тільки через війну ви визволилися і, діставши в Чехословацькій Республіці перші основи демократії, придбали тим відразу всі права свободного, політичного національного життя.

Ви були приєднані до держави щиро демократичної і творите в ній автономну провінцію, що має двох третину більшість словянського елементу проти одної третини меншости мадярської й жидівської. Одначе обидві ці меншості господарськи, соціально й політично, з часів старого режиму, були ліпше озброєні. Дати автономію Підкарпатській Русі негайно — це означало — скажемо це цілком щиро — відчинити шлях пануванню недемократичному й тому новим великим труднощам. *Меншість панувала б над більшістю. Говорю цілком одверто, що за такої ситуації було обов'язком праязкої демократичної влади передовсім взятися за довголітні підготування політичні, господарські й культурні, щоб витворити правдиву демократичну автономію.* Треба було створити власні народні школи й таким чином підготувати політично освічені народні маси, треба було підготувати організації політичних партій, яких тут досі не було, треба було впорядкувати самоврядування і народню гігієну, підготувати нову церковну організацію, греко-католицьку й православну, з'окрема ж треба було вибудувати основу для того, щоб більшість населення, якого за старого режиму влади держалося далеко від цілого ряду господарських професій й інституцій, могла би підготуватися і для цієї чинности. А власне не сміємо забувати, що

дати керування країною до рук населення, котре в своїй історії бере його вперше, — *це річ дуже відповідална*, і влада Чехословацької Республіки бажав, щоб, коли вже передати це керування цілком підкарпаторуському народові, то лише тоді, як дасть йому автономний сойм, аби то був справжній успіх і аби цей успіх був і в майбутньому тривалий.

При цьому хочу констатувати, що теперішні краєві установи становлять уже перші основи цієї автономії. Одначе хочу звернути вашу увагу головне на те, *що питання автономії є передовсім тяжким фінансовим проблемом*, про що так легко забувається, і що доведеться Підкарпатській Русі перемагати з великими труднощами. Автономія коштуватиме вам також грошей. Далі самі мусите добре поміркувати, що таке автономія, що означає, як вона в мирових договорах була означена. Часто на це дивляться неправильно.

Але хочу вам сказати тут іще про дещо, чого досі, мабуть, так ясно не було сказано. За мировими договорами Рада Союзу Народів була призначена для того, щоб контролювати Чехословацьку владу, як вона виконує свої зобов'язання щодо Підкарпатської Руси. Як, мабуть, знаєте, з мадярського боку було подано на нас скаргу до Женеви, що ми своїх зобов'язань не виконуємо і що не хочемо завести автономію. На писемну скаргу, яку було подано в р. 1924, я дав писемну відповідь. У ній я зазначив, у якому бідному культурному, шкільному, соціальному, політичному стані мадярська влада тримала Підкарпатську Русь аж до року 1918, зазначив, що від того часу наша влада виконала щодо Підкарпатської Руси і що ще виконати хоче, перше

ніж переведе автономію. Я навів, що хочемо зробити в шкільництві, в гігієні, в громадській праці, в політичній освіті, в питаннях адміністраційних. Я навів тоді також низький освітній рівень деяких верств, що при виборах дали б себе завести демагогією комуністичної партії, котрій ми не хотіли і не могли довірити переведення автономії. На все це я дістав цілком заспокоюючу відповідь. *Рада і Секретаріат Союзу Народів визнали наш хід праці за правильний, згодилися, щоб ми найперше кілька років переводили цю культурну працю і ці політичні підготовлення і лише тоді, коли ситуація буде зріла, щоб ми приступили до переведення автономії.*

Врешті можу вам прозрадити й те, що між мною і Секретаріатом Ради Союзу Народів було досягнуто згоди, щоб час від часу, кожного півроку або, принаймні, щороку, Чехословацька влада сама, без якої-будь скарги, подавала до Женеві загальне звітження про обставини на Підкарпатській Русі, про те, як посунувся розвиток і як наблизилася доба до переведення автономії. Крім того, ми домовилися про те, щоб керуючий урядовець Секретаріату Ради Союзу Народів, одвідуючи час від часу Підкарпатську Русь, сам особисто пересвідчувався про наші звітження. І справді, кілька таких відвідин одбулося. За всі ці роки — такий хід праці виконуємо без мала вже десять років — не дістали ми з Женеві жадних закидів, навпаки — признання, що праця й наше поступовання відповідають потребам часу, труднощам ситуації, інтересам підкарпаторуського народу й нашим міжнароднім зобов'язанням.

Може мені дозволите, щоб при цій нагоді я доторкнувся скарги на чехословацьку владу, котру подав у Женеві 12. грудня 1932 року мадярофільськи орієнтований американський Русин, п. Михайло Югас. В ній він закидав чехословацькій владі, що досі не перевела й не хоче перевести автономію, що на Підкарпатській Русі не досить підпорує русинське шкільництво, що однобічно підпирає лише одну орієнтацію підкарпаторуського народу, що чехизує цю країну, зле переводить політичне врядування і т. д. Чехословацька влада на цю скаргу подала відповідь, котра була опублікована в Женеві англійською і французькою мовами, котру докладно простудіювала окрема комісія Ради Союзу Народів, в якій засідали делегати Англії, Франції й Мексики. Урядове повідомлення цієї комісії врешті так висловилося про нашу відповідь і про те, як Чехословацька Республіка править на Підкарпатській Русі: «Екзекутива Ради Союзу Народів розглянула широкі доклади, які їй були подані на зібранні 11. жовтня 1933 року, і була цілком заспокоєна одвертістю, точністю й ясністю зауважень чехословацької влади у всіх точках, котрих торкається скарга; з'окрема ж щодо мовної практики, шкільного урядування, ріжних способів навчання й т. д. Питання автономії Підкарпатської Русі, як про це говорить в статтях 10 і наступних. Меншостні договори з Чехословаччиною, котрих вже дотикалося кілька прохань, і знову ця остання скарга — не могли, розуміється, не звернути на себе уваги Екзекутиви. Екзекутива з задоволенням звернула увагу в цьому цитанні на заувагу чехословацької влади, з'окрема на те, що політичне виховання населення цієї

країни щодо підготовки до автономії провадиться доброзичливо і значно посунулося наперед.»

Цитую докладніше це вирішення, щоб тут публічно й урочисто знову сконстатувати: чехословацька влада правильно і чесно виконувала свій обов'язок, підготувляла цілими роками автономію шляхами, якими треба було раніше йти, проробила вже з цього боку велику працю й нині в майже наприкінці цих підготовчих праць і в ближчому часі приступить до практичного переведення автономії, бажаючи перевести її поступово, крок за кроком, так, щоб це був дійсний успіх, і так, щоб свої завдання щодо Підкарпатської Русі виконати справді достойно й правильно. Це констатую перед громадянством Підкарпатської Русі і перед громадянством чехословацьким, але також і перед цілим міжнародним громадянством.

Чехословацька влада не має тут нічого такого, що б мусіла може затаювати. Вона не дає також обіцянок, котрих би не хотіла, або не могла додержати. Але, розуміється, буде жадати й од підкарпатурського народу певних чинів, певного поступовання й повної свідомости й відповідальности за цей далекосяглий крок. Але думає, що нині наблизився психологічний момент для поступовного переведення автономії, й що ситуація на Підкарпатській Русі в цілому дозріває. Окремо для цього призначений при міністерстві комітет активно працює над конкретними приготуваннями. Як я вже сказав, перед наступними виборами празький парламент схвалить деякі потрібні для цього закони, а в новій наступній легіслятурі ці нові автономістичні закони почнуть практично переводитися в життя.

IV.

ВНУТРІШНІ ПРОБЛЕМИ ПІДКАРПАТСЬКОЇ РУСИ: БІЙ ЗА МЕНШОСТІ Й ЗА КУЛЬТУРНІ ОРІЄНТАЦІЇ ПІДКАРПАТОРУСЬКОГО НАРОДУ.

Територія Підкарпатської Русі з боку політичного, культурного й соціального, взагалі з погляду соціологічного, є одною з найцікавіших країн у Середній Європі взагалі. Для Словян ця країна з'окрема характеристична, бо просто таки переповнена, аж напхана проблемами, труднощами, питаннями, що спеціально проявляються в типових словянських суперечках. Саме Підкарпатська Русь є цікавим показником і, так би мовити, образом політичних труднощів одної цілої великої частини словянського світу.

Декілька чисел статистики це найліпше освітлить. Підкарпатська Русь має територію 12.600 км², тобто займає щось менше ніж десяту частину простору цілої республіки.

Після перепису з р. 1930 має населення 727.000. Року 1921 було тут тільки 604.000 душ, отже населення збільшилося за десять років майже на 20%, між тим, як в останніх частинах республіки пересічно збільшилося населення лише на 8%. Це означає, що пересічна кількість населення на Підкарпатській Русі, коли порівняти з кількістю Чехословаків, збільшується скорше, ніж

в інших частинах республіки, чим Підкарпатська Русь у майбутньому автоматично буде набувати політичної ваги. Коли приблизно за 30—40 років буде в республіці 19—20 мільйонів людей, то з них Чехословаків буде коло 15 мільйонів, а Карпаторусів приблизно 1 мільйон, всіх останніх меншостей приблизно лише 4 мільйони.

Року 1930 з 727.000 душ населення Підкарпатської Руси було 447.000, тобто 63%, Русских і Русинів, 109.000, тобто 15½%, Мадярів, 91.000, тобто майже 13%, Жидів (що заявили себе, як нація) і 34.000, тобто коло 5%, Чехословаків.

З боку релігії важні ці числа: греко-католиків є коло 260.000 душ, тобто 49½%, православних 112.000 душ, тобто коло 15½%, жидів (релігійно) коло 102.000 душ, тобто коло 14%, і римо-католиків коло 70.000 душ, тобто коло 9½%.

Ця статистика сама освітлює нам усі внутрішні проблеми Підкарпатської Руси, всі її політичні й партійні бої, всі труднощі, обтяження, нинішнє безладдя й неясності в справі культурної орієнтації великої більшості підкарпаторуського населення. Коли зіставимо його поруч з історичним розвитком цієї країни й старим мадяризаторським режимом перед 1914 роком, з політичними плянами за старої Габсбургської монархії й передової Росії, з боями за Україну і з культурною боротьбою в Галичині перед 1914 роком, бачимо ясно, чому *Підкарпатська Русь є типовою переходовою країною між Заходом і Сходом та між різними культурними орієнтаціями, країною культурних і національних дуалізмів, країною, в якій національна свідомість народніх мас щойно поволі витворюється, в якій окремі класи й*

краї щойно культурно диференціюються і *щойно приходять до національної свідомости*. Тому маємо тут такі гострі бої за дефінітивну культурну орієнтацію, за літературну мову, за релігійне переконання, за національні традиції, коротко кажучи, *за витворення єдиного національного типу*.

Підкарпатська Русь, своїм географічним положенням і складом свого населення у відношенні національному й релігійному, є країною, що служить дійсно, *буквально мостом, переходом між Сходом і Заходом*. Вона має нині й буде мати й надалі подвійний образ, постійно борячись в своєму народі за східну і західну орієнтацію, даючи один раз більше місце західництву, другий — східництву, залежно від політичних ситуацій і великих європейських подій. Її географічна позиція надає їй цей характер, її сусідство з державами — Мадярською, Чехословацькою, Польською, — та українським рухом побіч великої Російської держави просто таки обумовлюють цей її характер. Факт, що цілі століття була Підкарпатська Русь в Мадярській державі насилком винародовлювана, факт, що через це національно й мовно завше поривалася на Схід до російщини й українства, факт, що нині знаходиться в Чехословацькій державі, яка в своїй більшості є державою словянською й словянській більшості на Підкарпатській Русі так близька, *яка одначе явно й свідомо поривається на захід* і має свої політичні й соціальні інституції, організовані на основах західно-європейської демократії — все це підкреслює той історичний проблем Підкарпатської Русі, її боротьбу за орієнтацію Західню і Східню, який мусимо усвідомити з боку культурного, правильно

з політичного боку оцінити й після цього вирішити. Чехословацьчина не хоче й не буде накидати Підкарпатській Русі жадну національну й культурну орієнтацію; Чехословацьчина хоче лише помагати їй в її культурній боротьбі та її національне відродження закінчити в дусі західно-європейському й світовому.

Цілий підкарпаторуський культурний проблем, котрий має бути вирішений так, щоб національне відродження Підкарпатської Руси було дефінітивно й успішно переведено, я формулюю сам собі так:

Передовсім мусимо *цілком відокремити державний політичний проблем Підкарпатської Руси від культурного проблему більшостей словянського населення*, чи то Русских, чи то Українців, чи то людей чисто місцевої орієнтації. Як я вже це з'ясував, державно політично Підкарпатська Русь міститься в межах Чехословацької Республіки, дефінітивно на цілі століття її політична приналежність тим вирішена, до Мадярщини вона вже не вернеться й не дістанеться, а до України або до Росії дістатися не зможе через нинішні й майбутні позиції Польщі. *Це мусить кожний громадянин Підкарпатської Руси усвідомити і до цього пристосуватися.* Всякі політичні іреденти одного разу мусять назавжди зникнути.

Але інше питання, яка має бути *культурна й національна орієнтація* того населення Підкарпатської Руси, що є ні чехословацьке, ні мадярське, ні жидівське. В нинішній боротьбі цього словянського населення розпізнається *культурна орієнтація всеросійська, орієнтація малоросійська і врешті місцева орієнтація, якийсь русинізм або карпаторусизм.* З цими орієнтаціями спо-

лучені всі ваші бої за мову і почасти за релігію, з'окрема ж за православну віру.

Я далекий від того, щоб прийти до вас вмішуватися в ці суперечки й наказувати вам, що маєте робити, котру мову й правопис приймати й котру орієнтацію дефінітивно маєте вибрати. Такі питання, аналогії до котрих можете знайти нині й деінде, наприклад на Балканах, вирішуються часто довготривалими боями після досить точних і знаних соціологічних законів, але яке-небудь лише політичне розпорядження влади й адміністрації, або певне керування школами в тому чи іншому їх сенсі, так легко не вирішать дефінітивно цих питань. Це завжди є питання довгого розвитку, з'окрема в країні, де народів, котрий вперше національно пробудився, забезпечено певний рівень свободи, як це є у нас.

Мені цей проблем уявляється в цілому так: в той час, коли буде переведена автономія, і підкарпаторуський сойм матиме вирішити питання мови, шкільництва, релігії, потрібно буде констатувати, що всі *руські напрямки* спільно репрезентують на Підкарпатській Русі рішачу більшість 63% населення, а з чехословацьким елементом *майже 70 процентову більшість населення.* Отже ці чинники творять і завжди мусять творити *керуючу і панівну більшість цієї країни.* Про питання шкільне й мовне в теорії і в практиці мусять домовитися демократичним шляхом; коли не приймуть мову і школу єдино-національну, мусять домовитися компромісово, яка мова буде головна і яка буде вживатися в повній мірі поруч з головною мовою після прав меншостевих. Поруч з головною вашою мовою має тут однакові права мова чехословацька, однаково, як по

цілій республіці, тому що за нашим конституційним законом *чехословацька мова нігде не є в республіці меншостевою мовою*. Врешті це відповідає також нашим міжнароднім зобов'язанням, що нам ставлять з одного боку мирові договори, а з другого наші обов'язки щодо Союзу Народів.

Мадярська й жидівська меншості, розуміється, мусять користатися без обмеження меншостевими правами, як це визначено в нашому меншостевому договорі, підписаному на Мировій конференції, і як це вимагає контролю Союзу Народів у Женеві.

Те, що тут наводжу, є вирішення просто правне, нам, розуміється, наперед подане з одного боку нашою демократичною конституцією, за котрою вирішує політичні питання, мовні й шкільні — парляментарна більшість, далі наші міжнародні зобов'язання відносно меншостей і, нарешті, меншостеві (мовні й шкільні) приписи нашої конституції. В цих рямках, цією формою і у такому розвитку й вирішатимуться політично ваші проблеми. При цьому ані конституція, ані влада в Празі, ані я сам не хочемо втручатися до того, що річево ви самі вирішите остаточно, як про свою головну мову, так і взагалі про свої дефінітивні культурні, національні й мовні орієнтації. Коли сойм схвалить всеруськість, то малоруськість буде забезпечено меншостевими законами, коли схвалить малоруськість або місцевий русинізм, то всеруськість буде забезпечено меншостевими законами, однаково, як меншість мадярську й жидівську. Але ця боротьба зі своєю нинішньою політичною окраскою і з постійним, часом іредентистичним, позиранням закордон, на Україну або на Росію,

мусить припинитися. Часто це лише фантазії, що не мають і не матимуть реальної політичної основи.

Хотів би, щоб ви все це усвідомили, щоб бачили, що *проблем цей, при таких умовах, може бути не такий тяжкий, як здається*, що його вирішення, власне, вже засадничо означено нашими демократичними принципами й нашими міжнародними зобов'язаннями. Нинішні в різних випадках виголошувані політичні міркування і з'окрема комбінації про те, що, з погляду майбутнього міжнародного розвитку в Східній Європі, для інтересів Підкарпатської Руси і для інтересів Чехословацької Республіки нині і в майбутньому ліпше або безпечніше, чи то всеруськість, чи малоруськість — *є власне менше важливі, ніж хто думає*. Це на державно політичну ситуацію Підкарпатської Руси, яка при всяких обставинах завжди лишиться прилученою до Чехословацької Республіки, що б не сталося з Україною або з Росією, не має й не може мати великого впливу. Основним проблемом для національного майбутнього Підкарпатської Руси є те, щоб всеруськість, малоруськість і русинізм за кожну ціну договорилися з Чехословаками про одну спільну майбутню політику, політичну справу, про господарську й соціальну політику, про дальший культурний і національний розвиток всієї своєї країни, і щоб за таких обставин населення могло взяти до своїх рук дійсно цілу автономію, цілу владу над цією красною країною та передовсім працювати над її соціальним і господарським піднесенням, бо доля Підкарпатської Руси нині на століття зв'язана з долею Чехословаччини.

Жидівський елемент на Підкарпатській Русі мусить

мати, розуміється, завжди забезпечені свої меншостеві права, як і в цілій республіці, отже буде до автономії Підкарпатської Руси льойяльний. Малярський елемент, який колись володів цілою країною, може і мусить рахуватися з тим, що й майбутня автономна адміністрація Підкарпатської Руси і влада Чехословацької Республіки будуть пильнувати того, щоб малярська меншість не була утискувана, щоб усі її права було цілком респектовано, отже, щоб малярська меншість могла бути цілком льойяльна до республіки й до Підкарпатської Руси. І підкарпаторуський народ і ми, Чехословаки, і пражька влада поважаємо малярську культуру, доведемо її оцінити й респектувати й будемо завжди давати Малярам те, що їм правно належить. Але до рук малярської меншости ніколи не може повернутися влада над цією країною. Це суперечить демократичним засадам, на яких збудована наша республіка і які, не дивлячися на нинішні труднощі демократичного режиму, залишаться й надалі незмінною підвалиною всього нашого політичного життя.

Мабуть всі справжні підкарпаторуські патріоти, якої б не були орієнтації, зрозуміють, що я цим усім хотів висловити: коли не порозуміються в цьому дусі, як я їм це якраз зазначив, то ними будуть володіти інші; коли не порозуміються, то будуть працювати для інших, будуть соціально й господарськи тяжко страждати й далі, будуть жертвами чужих інтриг. Справді, спільно мають велику більшість, коли виступають в згоді, одначе кожний з них сам по собі буде в меншості, коли не буде здатний порозумітися з іншим напрямком, і не зможе тоді ніколи бути сам собі паном.

Це практично означає ось що: населення Підкарпатської Русі, поєдинчих руських орієнтацій, спільно з елементом чехословацьким, маючи 70-процентову більшість, мусять порозумітися й тим підготуватися до переведення автономії так, щоб керування й уряд цілої країни могли перебрати на сталі часи. В цьому випадку меншостям буде дано те, що їм після внутрішніх і міжнародних меншостевих законів належить. До цього празька влада зобов'язується й буде в цьому невідступна так на Підкарпатській Русі, як і у всіх останніх частинах республіки. *Отже, політичні партії різних руських орієнтацій мусять уже тепер утворити коаліцію державотворчих партій, як це є тепер у Центральному Празькому Парляменті.* Я вже бачив, що тутешні коаліційні партії вже почали сходитися й спільно працювати. *Це — єдиний шлях до успішної політики на Підкарпатській Русі.* Раджу вам таке поступовання й послідовну, постійну співпрацю з якнайбільшим обмеженням місцевої культурної й мовної боротьби вже сьогодні, щоб могли всі при підготовці до автономії взяти в тому участь і спільно з празькою владою підготувати все потрібне. Зрештою треба раз назавжди сказати, що тут на Підкарпатській Русі не сміють воювати між собою — а з'окрема невідповідними засобами — передовсім наші коаліційні владні партії з празького парламенту. Ці партії навпаки мають тут велике культурне й моральне призначення, велику виховальну повинність, велику історичну відповідальність, і мусять тутешнє населення вести й добре приготувати до цієї народньої співпраці. Це, що тут висловлюю, найбуде для них в цю тяжку добу великим закликком до

щирого льюйяльного виконання цього важного, історичного й патріотичного обов'язку їхнього в країні, де відносини ще досі не розвинені й де викликання лишньої політичної боротьби є просто політичний злочин. Мусимо мати відвагу сказати собі, що наші владні партії в цьому дусі як слід тут деякий час не працювали й тому зовсім не виконали того, що мали виконати й могли виконати. Для майбутнього мусить тут неминуче все це бути направлено в сенсі, щойно наведеному тут.

До внутрішньополітичних проблем Підкарпатської Руси хотів би додати ще кілька слів з погляду різних скарг, чи справедливих, чи безпідставних, на нинішнє управління й на наслідки нинішнього розвитку Підкарпатської Руси.

Знаю, що Підкарпатській Русі багато дечого бракує, що тут є багато болячок, з'окрема господарських і соціальних. Не дивлячись на це, хотів би зазначити, що за 15 років існування Підкарпатської Руси, як адміністративної політичної й культурної цілоти в рямках нашої республіки, було зроблено дуже багато, передовсім у ділянці шкільництва.

Перед визволенням Підкарпатської Руси, в шкільному році 1917—18, було на території теперішньої Підкарпатської Руси — 517 початкових шкіл (893 класи з 62.860 учнів) з мадярською навчальною мовою, яку було заведено у всіх школах, як обов'язкову мову. В 34 конфесійних школах було дозволено навчати деяких предметів також і руською мовою. Чисто руських шкіл — не було. Вищі школи були лише мадярські, це були: 8 шкіл міщанських, 3 гімназії, 3 учительські семінарії, 2 торговельні школи, 1 хліборобська школа, 1 керамич-

на школа й 1 заклад для глухонімих. Все шкільництво провадилося в мадярському дусі, хоч дійсно мадярських учнів було найбільше 15%.

Багато дітей було звільнено від одвідування школи, так що після перевороту було сконстатовано в мармарошській жупі 79%, в берегівській — 53% анальфабетів, число котрих в деяких громадах інколи досягало й ста процентів.

У шкільному році 1931—32 було (через 12 років по заведенні нового режиму) початкових шкіл з *русинською* навчальною мовою 433 (1383 кляси з 75.580 учнів), 110 шкіл мадярських (283 кляси, 16.500 учнів), 61 німецьких, 4 румунських, 160 чехословацьких, 4 гебрейських. В році 1920 дітей, що до школи не ходили, було 26.000, в р. 1931—32 було їх лише 4585, а в р. 1933 щось понад 3000. Міщанських шкіл було: 16 русинських, 14 чехословацьких, 4 мадярських. Од перевороту приріст початкових шкіл становить 40%, приріст клясів аж 144%, коли не рахувати чисельних шкільних курсів. Міщанських шкіл прибуло 120% (клясів 344%). Такий самий розвиток маємо і в середньому, і у фаховому шкільництві.

Отже, поступ у шкільництві можна підсумувати так: було переведено націоналізацію початкових шкіл; було записано до шкіл майже всіх дітей, або принаймні зменшено число дітей, що залишилися поза школою (з 26.000 майже до 3000); обов'язкове відвідування школи збільшено з 6 на 8 років; число початкових, середніх і фахових шкіл було збільшено, принаймні, вдвоє, й ці школи було знаціоналізовано; рівень школи було підвищено; збільшення кількості вчителства

дало народньому вихованню нових працівників; а через це все основно зменшилося анальфабетів. З цього боку можна констатувати, що побіч розвитку народнього шкільництва на Словаччині подібного успіху не знайдемо по війні в жадній державі Європи. В цьому сенсі можна сказати, що Чехословацька влада виконала величезну працю. Розуміється, що залишилося в шкільництві ще багато праці, яка мусить бути закінчена.

В політичному житті можна констатувати цілковитий поворот. Політичне життя незвичайно інтенсивне, цікавість до політичної боротьби постійно просякає до широких верств і є правдою, що ця боротьба часто досягає такого рівня, що радше б його обмежити. Це річ природня: відроджений народ має нараз силу всяких проблемів, особливо, коли народ щойно диференціюється, коли провадить боротьбу за культурні орієнтації, за мову, школу, релігію. Але якраз ця політична сильна боротьба й є наслідком демократичної свободи в народі, досі несвобідного, а високий рівень політичної активності — це просто ознака великого розвитку й поступу в цілому національному й культурному житті підкарпаторуського народу.

Річ природня, що і в *господарському житті* сьогодні є місце для нарікань у вас однаково, як нарікають і в нас і на Словаччині. Нинішня світова криза захопила Чехословаччину більше, ніж інші держави, особливо хліборобські, а тому Підкарпатська Русь постраждала в більшій мірі. Не дивлячись на це, треба зазначити, що в роках 1919 до 1933, тобто за 15 років, республіка витратила на спеціальні цілі Підкарпатської Руси в справах шкільництва, хліборобства, пу-

блічних праць і гігієни більше, ніж 1.600,000.000 корон чехословацьких, що значно розвинулося фінансове життя, що хліборобство удосконалюється, й ваш селянин поволі досягає вищого рівня. На майбутнє республіка буде дбати про те, щоб місцевий елемент руский і русинський також брав участь з'окрема в торгівлі й у промисловості, рівноцінно з мадярськими й жидівськими чинниками.

В цілому в порівнянні з ситуацією з доби р. 1914 білянс чинности у всіх галузях громадського життя за останні 15 років національного відродження й визволення — величезний.

Отже, якою б незадовольняючою в нинішній світовій кризі не була господарська ситуація народу на Підкарпатській Русі, однаково, як в інших частинах республіки, не можна заплющувати очі на дійсний поступ, котрий виявився на полі культурному й політичному і котрий потягне за собою й підвищення соціального й господарського рівня. Стикання з рухливим політичним життям, до якого народ давніш не був звиклий, розуміється, принесло спочатку багато неладу, і народ реагував на нього незадоволенням; одначе це є передовсім доказом, що нині у нас на Підкарпатській Русі більше свободи, ніж то було давніше. Інтелігенція вже не винародовлюється; підростає нова народня верства інтелігенції, що не має (а деколи й не знає) мадярської культури. Нова генерація буде сильна, надійна й цілком опанує долю своєї країни.

Обновляється майже заникла література, виходять книжки віршів (перед тим вірші появлялися лише в часописах і календарях, а не в окремих книжках), хоч

і в двох мовах, в українській (Гренджа-Донський і Боршош-Кумятський) і в рускій (Карабелеш). Ця література стає світською, письменники вже не виключно священники, але вчителі, навіть і селянин (Лука Дем'ян). Повістярі змальовують народне життя (Дем'ян, Олександр Маркуш); і жінки беруть участь в літературній праці (Ірена Невицька з Пряшева). Для числених аматорських театрів пишуться народні п'єси (з'окрема Ант. Бобульський). Отже свобода широко відкрила джерела творчости підкарпатурського народу.

Помічаються й вияви чеського впливу на підкарпатурську літературу (у Боршош-Кумятського), і в чеському романі від року 1930 знаходимо підкарпатурські матеріали у Вл. Ванчури, у З. М. Кудея, у Яна Верби, у Карла Чапека, у Івана Ольбрахта. Розквітає туристика, Чехословаки звертають інтенсивну увагу на країну, знов же і од підкарпатурських студентів у Празі, Берні, Братиславі можна сподіватися, що вони принесуть пізнання Праги й чехословацької культури на Підкарпатську Русь.

Не можу не зауважити, що в нас у Чехії мається тенденція описувати відносини на Підкарпатській Русі гірше, ніж це відповідає дійсності. Заносяться туди з чеського осередку концепції, що зчасти до цієї країни не підходять. Не є це зла воля, але — розуміння справи не з історичного погляду й необ'єктивно. Критикується факт, що Підкарпатська Русь не дорівнює Чехії. І зчасти цим чиниться багато зла з погляду внутрішньої й міжнародньої політики. Так, чимало ще треба змінити, але зроблено було вже вельми багато і, об'єктивно кажучи, діло, виконане тут республікою, кольосальне.

V.

ЗАКІНЧЕННЯ.

Це все показує, що національне, культурне й політичне відродження підкарпаторуського народу в головних рисах уже переведено, що воно продовжується надзвичайно скорим темпом, і що за дальші 15—20 років цього життя в автономній Підкарпатській Русі перші фази боротьби за відродження Підкарпатської Руси буде закінчено з успіхом.

Отже, дозвольте мені на закінчення підсумувати все те, про що я розповів оце, в одній синтезі.

Підкарпатська Русь і підкарпаторуський народ через своє визволення в р. 1918 дістав окреме нове призначення. Вперше в своїй історії він становить самостійну національну, політичну й адміністративну одиницю, переживаючи через те глибоку національну революцію, подібну до тієї, що ми пережили по р. 1848, а Словаки в дев'ятдесятих роках. Його втягнуто до великого європейського переродження, викликаного світовою війною й великою повоєнною революцією, й несе-но тією самою течією, що визволила та об'єднала Чехословаків, Поляків, Румунів і Югословян. Цими великими подіями покликано і його до переведення свого дефінітивного відродження й визволення національного, культурного, політичного й соціального.

В добі, коли Європа потрясається боротьбою нових націоналістичних рухів, якими є фашизм і гітлеризм, і які також означають передовсім змагання до піднесення єдиного національного духу, в добі, коли проте якраз демократична ідеологія пововенна також викликала до життя нові національні середньо-європейські держави та об'єднала Чехословаків, Поляків і Югословян в поєдинчі сильні національні цілості, — мусить і підкарпаторуський народ зрозуміти цей розвиток і черпати з нього те, *що після свого історичного розвитку, своїх географічних і політичних можливостей та своїх всеєвропейських повинностей для своєї національної індивідуальності, відродження й визволення черпати може*. Завдання його в цій ситуації трохи інше, ніж завдання Поляків, Югословян чи Чехословаків, бо живе він в інших географічних і політичних відносинах. Завданням його є, як я вже означив, створити собі у сполучі зі своєю рідною культурою — свою політичну, культурну й національну індивідуальність у межах своєї невеликої території та в тіснім співробітництві з Чехословацькою Республікою.

Одначе його спеціальне призначення є важливости далекосяглої. Лежить на межі двох світів, східного й західного, є мостом між східництвом і західництвом, є покликаним до того, щоб на своїй невеликій території вирішив низку чисто словянських проблемів і таким чином дав іншим словянським областям приклад, як ті проблеми мають бути вирішені.

Його прилучення до Чехословацької Республіки означає, що він на довгі й довгі роки грає ролю великої заруки миру в Середній Європі. Підкарпатська Русь

була б осередком тяжкої боротьби й європейських конфліктів, коли б одностайно з Чехословаччиною не стала зарукою стабілізації, спокою й миру дійсно в тому місці Європи, де сходяться Чехословаччина, Малярщина, Польща, Румунія, впливи українського руху й Росія. В цьому сенсі завдання й призначення Підкарпатської Руси далеко більші, ніж про це досі у нас і на чужині гадалося.

Підкарпатська Русь має дальше велике призначення — сполучати територіяльно Чехословаччину з Румунією, уможливлувати політику Малої Догоди і таким чином спільно творити нову історію Середньої й Східної Європи. Це завдання велике, достойне, далекосягле, для Підкарпатської Руси надзвичайно почесне. Найліпшим доказом цього є те, що виконала Мала Догода в європейській політиці повоєнних часів. Я хотів би, щоб наш підкарпаторуський народ добре і з гордістю це собі усвідомив і розумів, чому й ми собі в Празі шануємо Підкарпатську Русь і її народ та так високо оцінюємо його історичне завдання.

Підкарпатська Русь і її народ, свідомий цієї свої ролі, знаючи нинішню міжнародню ситуацію, повинен також розуміти, чому ми в Празі дивимося на всі ті періодичні спроби з цієї чи іншої партії в політиці Підкарпатської Руси про малярську орієнтацію, про пляни політичного перегрупування, чи то під впливом тих чи інших кол українських, руських або польських, — дивимося, *як на хвилеві, переходові фантазії, що в практичному політичному житті не зможуть ніяк здійснитись*. Найчастіше це є тільки звичайні іграшки невідповідальних чинників, понеже всі дійсно відповідальні

політичні кола дивляться на подібні фантазії однаково так же, як і відповідальні політичні кола празькі. Тому їх просто обходимо, рішуче відкидаючи, бо добре знаємо ситуацію й те, що саме сьогодні можна й чого не можна робити.

Є фактом, що в жадній іншій державі Підкарпатська Русь не мала б тих можливостей розвитку, як у нас, в жадній іншій констеляції не мала б такої видатної міжнародної ролі, в жадній іншій не могла б з такого широкого погляду й обрію вирішити свої внутрішні національні, культурні й мовні проблеми в інтересах своїх, в інтересах всеруськості, малоруськості й слов'янства взагалі. В жадній іншій констеляції сама Підкарпатська Русь не мала б ані тиха, ані спокою.

Наша влада свідомо всього цього. З цього боку вона має свою політику й свою певну лінію. Як в областях чеських та на Словаччині, так і тут, на Підкарпатській Русі, вона виконуватиме свою повинність уповні, послідовно й рішуче. Ревізіоністичних рейдів не буде тут витерплювати, інтриги й розкладову працю іредентистичну, живлену тут із чужини, подавить рішуче й нещадно. Вона знає, що в цьому її повинність передовсім перед вами всіми й перед цілим розквітом Підкарпатської Руси. Присвячуватиметься не тільки культурній праці у вас, але насамперед буде дбати й про те, щоб у вас було ліпше з соціального й господарського боку. Сподіваємося, що й Чехословаччина нині починає дефінітивно виходити з господарської кризи, і однаково, як і Словаччині, наша влада нині буде присвячувати й Підкарпатській Русі більше господарського піклування.

Року 1918 Підкарпатська Русь визволилась і відродилася. Визволилася вона дефінітивно. За останні 15 літ спільно в співчинності з чехословацькою владою вона виконала велику освітню, визвольну й культурну працю. Її чекає ще широка праця, що має уможливити їй ще більше її видатну історичну роль в словянськiм світі. Вона має перед собою красну будучність, має перед собою всі можливості виконати своє призначення успішно і таким чином провадити велику працю не тільки для себе та для Чехословацької Республіки, але й для розвитку Середньої Європи та для спільних інтересів всіх словянських народів.

Я вірю, що Підкарпатська Русь і підкарпаторуський народ те своє велике призначення виконає, і що історія цивілізованого світу зазначить розвій цієї країни як мале чудо, бо рідко коли така мала країна й такий малий уламок нації мав призначення більше, вище й для історії великої частини Європи важливіше. Підкарпаторуський народ буде свідомий тих своїх завдань, здолає вирішити свої місцеві проблеми й суперечки у великому масштабі і з широкими обріями, й таким чином здобуде як для себе, так і для Чехословацької Республіки великої культурної й політичної звитяги. *Він докаже також, що й малі країни й малі уламки нації можуть стати через свої завдання й їх вирішення великими.*

ДР. ЕДВАРД БЕНЕШ

ПРОМОВА
ПРО ПІДКАРПАТОРУСЬКИЙ
ПРОБЛЕМ
І ЙОГО ВІДНОШЕННЯ ДО ЧЕХОСЛОВАЦЬКОЇ
РЕСПУБЛІКИ

Видала в липні 1934 Краєва Управа ЧСЛ. Легіонерської Громади Підкарпатської Руси в Ужгороді. В генеральній комісії видавництва Орбіс, Прага XII, Фошова 62. Видруковано українськими черенками інтертип. Друкарня Орбіс, Прага XII.

bl

526

1 py 80 non

(1986)

PA 526 y